

Propaganda Unsurları ve İdeolojik Arka Plan Bağlamında Şah İsmail'in Şiirleri Üzerine Bir İnceleme

An Analysis of Shah Ismail's Poems in the Context of Propaganda Elements and Ideological Background

Gökhan ABANOZ¹

¹ Sorumlu yazar/Corresponding author:
Gökhan Abanoz (Dr. Öğr. Üyesi), Dr.
Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Türkçe
ve Sosyal Bilimler, Sosyal Bilimler Eğitimi
Ana Bilim Dalı Amasya, Türkiye
E-posta: gkhnabnz@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8173-6559

Başvuru/Submitted: 23 Ekim 2024
Kabul/Accepted: 4 Aralık 2024

Atıf/Citation: Abanoz, G. (2024).
Propaganda unsurları ve ideolojik arka plan
bağlamında Şah İsmail'in şiirleri üzerine bir
inceleme. *BELGÜ Dil ve Edebiyat Dergisi*,
1, 23-33.

ÖZ

Şah İsmail, Türk siyasi ve dini tarihi açısından kırılma noktalarından biri olan ve etkilerini her dönemde hissettirerek günümüze kadar gelen Alevi-Sünni itilafının taraflarından biridir. İçerisinde kendi dini doktrinine ait unsurları da barındıran ve döneminin Azerbaycan Türkçesinin en güzel dil örneklerini veren Hatayi Divanını yazan ünlü bir şair olan Şah İsmail, siyasi, dini ve edebi olarak üç farklı misyonu tek bir kişilikte birleştirmiş ender Türk hükümdarlarından birisidir. O, 16. yüzyılda Safevi Devleti'nin kurucusu olarak, heterodoks Türkmen sufiliği ile 12 İmam Şiiliğinin bir sentezi olan Kızılbaşlığın önde gelen temsilcisi olmuştur. Bu çalışmada, Şah İsmail'in şiirlerindeki propaganda unsurlarını ve ideolojik arka planını incelenmektedir. Ayrıca çalışma, Şah İsmail'in hem bir hükümdar hem de Hatayi mahlasıyla tanınan bir şair olarak, şiirlerini nasıl propaganda aracı olarak kullandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre, Şah İsmail'in şiirlerinde Şiilik öğretileri, Alevi-Bektaşî inancına ait mesajlar ve Türkmen topluluklarına hitap eden unsurlar dikkat çekmektedir. Keza, şiirlerindeki dilin arı Türkçe olması, hedef kitlesi olan Türkmen halkına doğrudan hitap etmesini sağlamış ve ona geniş bir taraftar kitlesi kazandırmıştır. Şah İsmail'in şiirlerinde Araplara ve Farslara karşı Türkmenlerin üstünlüğü sıkça vurgulanmakta olup, bu durum Türkmenleri motive etme amacını yansıtmaktadır. Son tahlilde, Şah İsmail'in şiirlerinin hem edebi ve kültürel bir eser hem de politik bir araç olarak etkili bir işleve sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Şah İsmail'in şiirleri, propaganda unsurları, ideolojik arka plan, heterodoks, Türkmen.

ABSTRACT

Shah Ismail who is someone of the parties to Alevi-Sünni discrimination that is one of breaking points according to the history of Turkish political and religious and have been coming by feeling its effects in every period until today. Shah Ismail, a famous poet who also wrote the Hatayi Divan, which includes elements of his own religious doctrine and presents the finest examples of the Azerbaijani Turkish of his time, is one of the rare Turkish rulers who combined three different missions-political, religious, and Literary-into a single personality. Additionally, as the founder of the Safavid Empire in the

16th century, he became a prominent representative of Kizilbashism, a synthesis of heterodox Turkmen Sufism and Twelver Shi'ism. This study examines the propaganda elements and ideological background in Shah Ismail's poems. Additionally, the study aims to reveal how Shah Ismail, both as a ruler and a poet known by the pen name Hatayi, employed his poetry as a tool for propaganda. Turkish of his time, is one of the rare Turkish rulers who combined three different missions-political, religious, and Literary-into a single personality. Additionally, as the founder of the Safavid Empire in the 16th century, he became a prominent representative of Kizilbashism, a synthesis of heterodox Turkmen Sufism and Twelver Shi'ism. This study examines the propaganda elements and ideological background in Shah Ismail's poems. Additionally, the study aims to reveal how Shah Ismail, both as a ruler and a poet known by the pen name Hatayi, employed his poetry as a tool for propaganda. According to the findings of the study, Shah Ismail's poems prominently feature Shiite teachings, messages reflecting the Alevi-Bektashi faith, and elements appealing to the Turkmen communities. Moreover, the use of pure Turkish in his poems enabled Shah Ismail to directly address his target audience, the Turkmen people, which helped him gain a large following. In his poems, the superiority of the Turkmen over the Arabs and Persians is frequently emphasized, reflecting his aim to motivate the Turkmen. In conclusion, it has been observed that Shah Ismail's poems have an effective function both as a literary and cultural work and as a political tool.

Key works: Poems of Shah İsmail, propaganda elements, ideological background, heterodox, Turkman

Giriş

Türk tarihinin önemli figürlerinden biri olarak Şah İsmail kendi dönemi ve sonrasında gerek siyasi gerekse kültürel açıdan derin izler bırakan bir şahsiyettir. Safevi Devleti'nin kurucusu olan Şah İsmail, Türkmen kökenli bir hükümdar olarak 16. yüzyılda İran coğrafyasında büyük bir siyasi güç inşa etmiştir. Onun, Şii inancını devletin resmi dini haline getirmesi, bölgenin sosyo-politik yapısında kalıcı değişikliklere neden olmuştur. Şah İsmail'in hükümdarlık yılları 1524 yılında sona ermiş olsa da edebi kimliği ve özellikle 'Hatayi' mahlasıyla yazdığı şiirler, Anadolu'daki Alevi-Bektaşî toplulukları üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır. Onun Alevi inanç ve pratiklerini yansıtan ve mistik öğeler taşıyan şiirleri, bu toplulukların inanç dünyasında önemli bir yer edinmiş ve dini, kültürel kimliklerinin şekillenmesine katkı sağlamıştır. Şiirlerindeki dini temalar ve tasavvufi derinlik sayesinde Şah İsmail'in şahsiyeti bir hükümdar olmanın ötesine geçerek bir pir ve manevi önder kimliğine bürünmüştür. Bu da onun başta Anadolu'daki Alevi-Bektaşî Türkmenler olmak üzere bölgede çeşitli topluluklar arasında halen daha saygın bir yer edinmesinin zeminini hazırlamıştır. Geniş bir coğrafyada büyük bir taraftar kitlesine sahip ve dönemin dini hayatında çok önemli bir yeri olan Erdebil'deki Safevi Tarikatı şeyhi olan Şah İsmail, Türkmen boylarının da desteğini alarak bu tarikatı devlete dönüştürmüştür. Ayrıca bu çok yönlü kişilik, 16. yüzyıl Azeri Türkçesinin en güzel yazılı edebiyat örneklerini vermiş büyük bir şair ve Hatayi divanının da sahibidir. Şah İsmail günümüz Alevi-Bektaşî kültüründe "Yemini, Virani, Kul Himmet, Nesimi, Pir Sultan, Fuzuli" ile yedi ulu ozandan biri olarak kabul edilmektedir (Keleş, 2017, s. 58).

Şah İsmail'in şeyhlik postuna oturduğu Safevi tarikatı, başlangıçta Sünni bir sûfi cereyanı olarak ortaya çıkmasına karşın tarihi gelişim sürecinde siyasal eksene kaymıştır. Keza bu tarikatın bir diğer özelliği, hedef aldığı kitleler ve iktidara taşınması sürecinde Safevi şeyhlerine en büyük desteği veren etnik ve kültürel unsur göz önünde bulundurulduğunda bir Türkmen hareketi olmasıdır. Bu bakımdan Şah İsmail döneminde ilgili hedef kitlenin desteğiyle iktidara taşınan bu hareketin, öncelikle bir Türkmen başarısı olduğu söylenebilir. Türkmenlerin ruhuna yepyeni bir dinamizm kazandırarak iktidara taşıyan Şah İsmail de hükümdarlığı döneminde İran'da Türkmen unsurunu yeniden ihya etmiştir. İktidara geldiğinde Türkçeyi İran'da resmi dil ilan eden Şah İsmail, müritlerine hitaben yazdığı ve nefes olarak adlandırılan şiirlerini Türkçe kaleme almıştır. Ayrıca Türkmenleri devlet kademelerinde önemli görevlere getirmiş, devletin merkez ve taşra teşkilatlarında Türkmen kabilelerinden kişilere görev vermiştir. Ana dili olan Türkçe ile şiirler yazması ve Türkçe divan sahibi bir şair olması, onu çağdaşlarından farklı bir konuma yerleştirmiştir (Baylan, 2022, s. 115-117). Ayrıca Sufi kimliğiyle tanınan Şah İsmail, Ehl-i Beyt sevgisi ve muhabbetiyle yoğrulmuş bir şahsiyettir. Bu derin bağlılığın en belirgin göstergesi ise Hatâyî mahlasıyla kaleme aldığı ve divanında toplanan şiirleridir. Şiirlerinde Ehl-i Beyt'e duyduğu sevgi ve muhabbet, neredeyse her satırda kendini göstermektedir (Deniz, 2023, s. 759). Bu bakımdan Şah İsmail'in şiirleri Safevi hareketinin hedef aldığı kitleye dönük bir propaganda unsuru olması ve onun ideolojik arka planının anlaşılması açısından da önem taşımaktadır.

Buradan da anlaşılacağı üzere Şah İsmail'in bir hükümdar olarak yalnızca siyasi yönüyle değil; aynı zamanda şair kimliğiyle kültürel ve ideolojik bir figür olarak da ön plana çıkmaktadır. İlgili alan

yazın incelendiğinde Şah İsmail siyasi, askeri ve edebi yönüyle ilgili birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Buna karşılık onun divanındaki şiirlerinde kullandığı dilin bir propaganda unsuru ve şiirlerinin de ideolojik arka planı bağlamında ele alındığı çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Literatürde bu konu ile ilgili yegâne çalışma olan Aslan (2018, s. 119) Şah İsmail'in şiirlerindeki propaganda niteliğine dair unsurları Şii-Sünni bağlamı içinde ele almıştır. Bu çalışmada ise Şah İsmail'in şiirlerinde kullandığı Türkçe'nin kitlelere ulaşmadaki işlevsel yönü, şiirlerinin siyasi ve dini propaganda aracı olarak kullanımını incelenmiştir. Ayrıca, bu şiirlerden hareketle Şah İsmail'in ideolojik arka planına dair bazı tespitler yapılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda çalışmada, Şah İsmail'in Hatâyî mahlasıyla yazdığı şiirler üzerinden onun ideolojik arka planı incelenmiştir. Şah İsmail'in şiirlerindeki sıkça vurgulanan dini ve siyasi temalar, özellikle Alevi-Bektaşî inancına yönelik mesajlar ve şiirlerini yazdığı Türkçe üzerinden Türkmen unsuruyla kurduğu bağ, bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Çalışma, Şah İsmail'in şiirlerinde kullandığı Türkçeyi bir propaganda aracı olarak nasıl etkin bir şekilde kullandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bakımdan çalışma, alan yazında ilgili konulardaki boşluğun doldurulmasına sunacağı katkı ve tarihsel bağlam ile edebiyatın ilişkisini irdelemesi bakımından önem taşımaktadır.

1. Şah İsmail Öncesi, Şeyh Cüneyd ve Haydar Döneminde Safeviler

Safevi tarikatı Kur'an-ı Kerim ve 14 masumun Sünneti'ni içeren sakaleyn doktrini olarak bilinen ilahi öğretilerinden ilham alan Şeyh Seyyid Safiyyüddin tarafından kurulmuştur (Safavi, 2018, s. 5). Safiyyüddin öldüğünde oğlu ve halefi olarak tarikatın başına geçen Sadrettin Musa tarikat siyasi nüfusunu artırmaya başlamıştır. Hoca Ali ve Şeyh İbrahim dönemlerinde ise etki alanını genişleten tarikat, Azerbaycan'ın dışında Anadolu ve Suriye coğrafyasında kendi davasının propagandasını sevk eden dini bir hareket haline gelmiştir (Öngören, 2008, s. 460-461).

1447 yılında tarikatın başına geçen ve dini otoriteye sahip olmanın yanında maddi saltanat gücünü de arayan Şeyh Cüneyd döneminde Safevi hareketi, yeni bir döneme girmiştir (Eravcı, 2002, s. 883). Onun döneminde Safevi tarikatı Avrupa'daki Teton Şövalyeleri ve Filistin'deki Tapınakçılar tarzında bir tarikat devleti haline dönüşmüştür (Kütükoğlu, 1993, s. 2). Şeyh Cüneyd, dedesi Ali döneminde açıkça bir Şii mahiyete bürünmüş olan tarikatı istediği gibi değiştirmek ve genişletmekle kalmamış, mensuplarının ve müritlerinin son derece artmasıyla Erdebil'in ordugâh haline gelmesinden de aldığı cesaretle kendini siyasal hâkimiyet düşüncesine de kaptırmıştı. Bu durum o zaman İran ve Azerbaycan'da hüküm süren ve kendisi de koyu bir Şii olan Cihanşah'ı bile endişeye düşürmüştü. Cihanşah, Cüneyd'in amcası Şeyh Cafer'e bir mektup yazarak onun Erdebil'den çıkarılmasını istemiştir. Cihanşah'ın bu konudaki ardı arkası kesilmeyen emirler yollaması sonucunda Şeyh Cüneyd yanına en sadık müritlerini alarak Erdebil'den ayrılmıştır (Hinz 1992, s. 15-16).

Anadolu'ya gelen Şeyh Cüneyd burada Osmanlı padişahı Sultan II. Murada hediyeler göndererek kendisine ibadet edebilmesi için Kurtbeli mevkiinde oturmasına müsaade verilmesini talep etmesine karşılık Cüneyd'in siyasi maksatları olduğu bilindiğinden bu teklifi reddedilmiştir. Bunun üzerine Konya'ya Karamanoğulları topraklarına geçen Şeyh Cüneyd'in burada kendisini kabul eden Sünni mezhebine bağlı Şeyh Abdüllatif ile girdiği bir münakaşada dini itikatlarının mahiyeti gün yüzüne çıktığı için fazla tutunamamış ve bu münakaşadan sonra Şeyh Cüneyd, Konya'dan ayrılarak taraftar edinmek amacıyla Toros Dağları'na Varsaklı Türkmenleri arasına gitmiştir. Fakat bu sefer de Şeyh Abdüllatif'in kendisini şikâyet ettiği Sünni Karamanoğlu İbrahim Bey'in takibine uğrayarak bu tehditte Suriye'ye, Memluk Devleti topraklarına iltica etmekle kurtulabilmiştir. İskenderun körfezinde Cebel Arus denilen bir dağda Haçlılardan kalma bir hisar kiralayan Cüneyd, burayı tekke haline dönüştürerek öğretilerini yaymak için faaliyetlere başlamıştır. Bu süreçte Suriye, Osmanlı ülkesi ve Irak'tan birçok müridi gelerek kendisine katılmıştır. Ancak Halep'teki Mevlevî şeyhlerinin kendisini Memluk Sultan'ı Çakmak'a şikâyet etmesi üzerine, Halep valisi, Cüneyd'in üzerine yürüyerek onu bozguna uğratmıştır. Talihinin yardımıyla bu tehlikeyi atlatan Şeyh Cüneyd Orta Karadeniz'deki selameti Canik bölgesine gitmekle bulmuştur (Hinz, 1992, s. 17-19).

Şeyh Cüneyd'in Canik'te bulunduğu sıralarda o zamana kadar izlediği stratejisini değiştirerek gaza hareketi yoluna gittiği görülmektedir. Bu maksatla bölgedeki tek gayrimüslim topluluk olan Trabzon Rum İmparatorluğu'nu hedef almıştır. Bu saldırısı Trabzon Rumlarını bayağı bir endişeye düşürdüysede Osmanlı baskısı gelince geri çekilmek zorunda kalarak Uzun Hasan'a sığınmak zorunda

kalmıştır. Esasında Cüneyd'in bu saldırıdaki maksadı gücünün neye yettiğini görmek ve müritlerine heyecan kazandırmaktı. Fakat henüz yeteri kadar güçlü olmadığı anlaşıncaya bu düşüncelerine belli bir süre ara vermek zorunda kalmıştır. Cüneyd'in Diyarbakır'da bulunduğu sırada Türkmenler ile irtibatı devam etmiş ve Avşar, Musullu, Döğer, Harbendeli, İnallu, Karamanlu gibi cemaatler üzerinde tesirli olmuştur (Gündüz, 2010, s. 27).

Yine burada Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begümle yaptığı evlilik onun itibarını artırarak daha da kuvvetlenmesini sağlamıştır. Karakoyunlu Cihanşah'ın Uzun Hasan tarafından ortadan kaldırılmasından sonra Erdebil'e dönen Cüneyd, müritlerini toplayarak cihat maksadıyla Kafkaslara o dönemde henüz Müslüman olmamış Çerkezler üzerine saldırıda bulunarak birçok ganimet elde etmiştir. Fakat bu durumdan oldukça rahatsız olan Şirvanşahlar hükümdarı Halil, 1460 yılında Cüneyd'in ikinci defa Çerkezler üzerine saldırmasına müsaade etmeyerek onu ve müritlerini yaptığı savaşta yenilgiye uğratarak Cüneyd'i öldürmüştür (Gündüz, 2010, s. 28).

Buna karşın Şeyh Cüneyd, Safevi tarikatını, çoğunluğunu Türkmen aşiretlerinin oluşturduğu heterodoks Şii bağlularının sadakatinden kuvvet alan potansiyel bir siyasal güç haline dönüştürmeyi başarmıştır. Ayrıca Kuzey Suriye ve Anadolu'daki birçok Türkmen kabilesinin desteğinin kazanması sayesinde tarikatını önemli bir siyasal ve askeri güç haline getiren Şeyh Cüneyd, ardında haleflerine tarikatın manevi liderliği, gayr-ı Müslimlerin yanı sıra dindaşlarına karşı da gaza yapmaya gönüllü gazi topluluğu ve Akkoyunlu hanedanıyla akrabalık bağı kurmuş güçlü bir pozisyon olarak üç büyük miras bırakmıştır (Allouche, 2000, s. 56-57).

Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra yerini alan oğlu Şeyh Haydar, müritlerine on iki serpuşlu kırmızı renk Tacı Haydari denen bir kavuk giyme adetini kabul ettirerek babasının başlattığı hareketin adını Kızılbaşlık olarak netleştirmiştir (Cavanşir, 2006, s. 110), (Gölpınarlı, 1967, s. 789). O, siyasal maksatlarına ulaşabilmek için tekkesini bir silah deposu haline getirdi. Kaynaklar onun bir tüfek ustası olduğunu ve tarikatın başına geçtikten sonra günlerini ok, mızrak uçları, kılıç, kalkan ve zırh yapmakla geçirdiğini ve Anadolu'dan gelen müritlerini devamlı suretle yaptırdığı talimlerle savaşa hazırladığını kaydetmektedir (Hinz, 1992, s. 65). Şeyh Haydar da babası gibi Kafkasya'daki Çerkesler üzerine saldırarak bol ganimet ve köle ile Erdebil'e dönmüştür. Bu arada yeğeni Haydar'ın faaliyetlerinden rahatsız olan Uzun Hasan *Sağa sola asker sevk etmeden murad nedir? Dervişlikten niçin yüz çeviriyor* diyerek onu Tebriz'e çağırmıştır. Burada askeri faaliyetlerine son vermesi, aksi halde ülkesinden çıkarılacağı ve Anadolu'daki müritlerinin kendisini ziyaret etmesinin engelleneceği söylenerek bu hususta kendisine uyarıda bulunulmuştur. Fakat Uzun Hasan'ın ölümünden sonra ülkede ortaya çıkan kargaşadan istifade eden Haydar, yarım bıraktığı faaliyetlerine dönerek babasının intikamını almak ve yeni ülkeler elde etmek için Şirvanşahlar üzerine saldırmıştır. Fakat Akkoyunlu-Şirvanşah ittifakının yapılması sonucu meydana gelen muharebede mağlup olarak öldürülmüştür (Gündüz, 2010, s. 31-34).

2. Bir Hükümdar Olarak Şah İsmail'in İdeolojik Arka Planı

Şeyh Haydar'dan sonra tarikatın başına oğlu çocuk yaşta İsmail geçmiştir. Siyasal, edebi ve dini olarak temsil ettiği üç farklı misyonu usta bir şekilde tek bir kişilikte toplamayı başaran ve bunları kendi ideolojisinin amaçları doğrultusunda ustaca kullanan Şah İsmail'in ideolojik arka planını gözden geçirirsek, o zamana kadar bir Sünni başkenti olan Tebriz'e girişinin hemen arkasından 1501 yılının yaz mevsiminde Şiiliği resmi mezhep olarak ilan etmesine karşılık Şahın henüz Şiilik şeklinde anladığı şey, Şii teologların prensip ve içtihatlarından uzakta durmaktaydı. Bu durum onun şiirlerinin toplandığı divanında geliştirdiği yaklaşımlara bakıldığında anlaşılabilir. Burada, Şah İsmail'in Hz. Ali ve diğer on bir imamı kabul etmesinin yanı sıra, Ali'nin yeniden bedenleşmiş şekli ve Tanrı'nın açık bir tezahürü olarak Tanrı'nın insan formunda kendisini göstermesi (tecelli-hulül) ve tenasüh inancını vurguladığı görülmektedir (Roemer, 2006, s. 5).

Şah İsmail, Safevi tarikatının başına geçtikten sonra, hedef aldığı sosyal kitleyi inceleyerek onların isteklerini çözümlenmiştir. Divanında bahsettiği ve hülasasıyla Yezid'in düzenini yıkmak, kadim küfre iman etmek, kafirlerin hükümlerine son vermek ve 12 İmam'ın şeraitini uygulamak etrafında şekillenen düşünceleri bilinmektedir. Özellikle hece ile yazdığı "Görürüm düzen düzeni, Kırırım yoldan azanı, Yeni baştan bu düzeni, Bir kavim erkan eylerim." (Birdoğan, 1991, s. 131) dörtlüğü göz önünde bulundurulduğunda dünyaya yeni bir nizam vermek düşüncesinde olduğu rahatlıkla çıkarılabilecek olan Şah İsmail, bunun için kendisinde var olan azimli, coşkulu ve cesur kişiliğinin yanı sıra İslam tasavvufu

hususunda da gerekli bilgilere sahip birisiydi. Şahlık istidadının yanında şeyhlik yönünden de gerekli donanıma sahip olan Şah İsmail, Anadolu göçebe Türklüğünün nasıl bir İslam istediğini iyi sezinleyerek amaçlarına ulaşabilmek için bunu kendine araç edinmekten geri durmamıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz 12 İmam Kербela Matem Kültü öğretisi ile hareketinin teorik safhasını oluşturup müritlerinin gözünde kendisine ilahi bir kutsiyet atfederek karizmatik bir liderliğe bürünen Şah İsmail, seyyidlik olgusu vasıtasıyla oluşturduğu dedelik müessesesiyle de esasında büyük bir idari ve içtimai teşkilat kurmuş oluyordu. Bu müessese, Safevi halifeleri vasıtasıyla başarıyla ifa edilen propaganda sayesinde Anadolu’da Osmanlı’nın dahi ulaşmakta zorlandığı en ücra beldelere kadar yayılarak Safevi tarikatının bu bölgelerde kuvvet ve otoritesinin artmasına katkı sağlıyordu. İşte bu dâhice siyaset ve teşkilatlanma sayesinde Şeyh Cüneyd döneminden beri yürütülen Safevi propagandası Anadolu’da Türkmenler arasında çok geniş bir taraftar kitlesine sahip olmuştur (Dalkesen, 1999, s. 44-45). Yine bunu yaparken kendisini Hz. Ali, Ehli-Beyt soyu ve onların davası ile ilişkilendiriyordu. Bu durum, onun “Gulām-ı ħanedān-ı Aħmedem hem, Alinun Ķanberinun Ķanberiyem, Ħasan şehrinde mesken tutdı gönlüm Ħüseynün hem kemine kemteriyem.” (Şah İsmail, 2017, s. 239) şeklindeki dizesinden rahatlıkla çıkarılabilir. Şah İsmail’in hem Hz. Ali’ye, Hz. Hasan’a ve Hz. Hüseyin’e olan bağlılığını dile getirdiği hem de bu bağlılıkta kendini en aşağıda, hizmetkâr olarak gördüğü bu dizelerine Ehli Beyte karşı derin bir sevgi ve sadakat vurguladığı görülmektedir.

İdeolojik arka planının mahiyeti bu şekilde teşekkül eden Şah İsmail, asıl ihtilâli Anadolu’daki yerleşik yaşamın ve medrese İslam’ının dışında kalan konargöçer kabilelerin yaşadığı Anadolu’da çıkarmak istemekteydi (Emecen, 2010, s. 91). Anadolu’daki Türkmen dedeleri ve Anadolu’ya gönderdiği halifeler vasıtasıyla zaten altyapısını oluşturduğu bu iş için Şah İsmail’in elini rahatlatıcak diğer hamleler de bu dönemde Osmanlı idaresi tarafından vergi toplama amaçlı iskân, belirli bir düzen altına alma, tımar rejimini güçlendirme çabalarıyla yapıyordu. Özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fatih Sultan Mehmed’in başlattığı merkeziyetçi yönetimin bir gereği olarak yerleşik yaşama geçmeye zorlanan; lakin buna bütün gücüyle direndikleri için baskıya maruz kalıyorlardı. Ayrıca heterodoks bir İslami ideolojiyi kullanmaları dolayısıyla da Osmanlı yönetimince Rafizi deyimleriyle nitelenen yarı göçebe Türkmenler, onları bu baskılardan kurtaracak bir mehdi beklemeye başladılar. Bu kurtarıcı kendilerine öz dilleri ile seslenen Şah İsmail’den başkası olmayacaktı (Ocak, 1999a, s. 207), (Ocak, 1990, s. 1209).

Bilhassa devşirme sisteminin oluşturulması ile askeri ve idari kadroların Balkan milletlerinden teşekkül ettirilmesinin de Anadolu’daki Türkmen oymakları üzerinde menfi bir tesiri olmuştur. Bunun Osmanlı yönetimince haklı sebepleri bulunmakla beraber; bu durum zamanla Türkmenler açısından olumsuz tezahürleri de beraberinde getirmiştir. Zira bunun neticesinde Türkmen aşiretleri idari kadrolara gelememiş ve nihayetinde bu süreç onları devlete yabancılaştırmıştır. Aynı şekilde medrese eğitiminden de uzak kalan bu kitleler, eski örf ve ananelerini devam ettirmişler ve bünyesinde Şamanizm’in unsurlarını barındıran bu örf ve adetler bir nevi mukaddes sayılmıştır. Netice itibarıyla bu durum, iptidai inanışlarını muhafaza eden Türkmenlerin yerleşik ehli sünnet kesim tarafından dışlanmalarını ve Osmanlı toplumunun ikiye bölünmesini beraberinde getirmiştir (Ekinci, 2002, s. 114-115).

Osmanlı’nın dini ve içtimai alandaki bu zaafını çok iyi yakalayan Şah İsmail, Türkmen mistisizmine dayanan, Türkmenlerin Mehdiçi umutlarına seslenerek ve onların kurulu düzene tepkilerini işleyen Kızılbaş hareketini geniş göçebe kitleler arasında örgütlü bir şekilde başlatmıştır. Anadolu’daki heterodoks İslam’a mensup Türkmenler arasına gönderilen halifeler vasıtasıyla yapılan Safevi propagandası sonucu örgütlenen bu geniş Türkmen kitleleri, Şah İsmail’in doğaüstü güçlere sahip bir mehdi olduğuna inanmışlardır. Böylelikle Şii radikalizmi ve Türkmen sufiliğinin birleşmesi neticesinde daha derin, coşkulu bir mistisizm ve bağlılık meydana gelmiştir (Akyol, 1998, s. 63-64).

Bu bağlılık Şah İsmail’in karizmatik şahsiyetinde öyle bir dereceye ulaşmıştı ki; Osmanlı Mühimme Defterlerinde rastlanılan bazı ifadeler, o dönemde Anadolu’da yaşayan Kızılbaş Türkmenlerin psikolojik durumunu yansıtmaları açısından oldukça önemlidir. Bu hususla ilgili bazı örnekler verilecek olursa, “Şah’a Lanet eyle...” diye teklif olunan bir Kızılbaş halifesinin bunu kabul etmeyip yüz çevirmesi, İran’a sefere çağrılan bir Kızılbaş’ın “Şah’a kılıç çekilmez” diyerek dirliğinden feragat etmesi, Şah Bey adındaki bir Osmanlı sipahisinin, şark seferine katılmadığı için tımarı başkasına verildiğinde “Kızılbaş neslidir ana kılıç çekilmez” demesi şeklinde kayıtlara geçen bilgiler, Kızılbaş

Türkmenlerin Şah İsmail'e olan sarsılmaz bağlılığını göstermesi ve Kızılbaş hareketinin Anadolu'daki çeşitli Türkmen kitleler arasında oluşturduğu sosyal psikolojiyi yansıtması bakımından oldukça önemlidir (Savaş, 2002, s. 46-47).

Şüphesiz bunun oluşmasında, Şah İsmail'in, Türkmen askerlerine nasıl fikir tohumları ekileceğini, kendisi için yapacakları mücadelede gönüllü olmanın, ölümle yüzleşmek için gerekli cesaretin ve yine sınırsız bir sadakatin onlara nasıl kazandırılacağını iyi bilen teşkilatçı bir kişi olmasının da etkisi büyüktü. Onun bu derece coşkulu biri olması, Türkmen askerlerinin onunla birlikte olmalarını sağlamıştır. Arkasına böylesine inanmış bir kitleyi alan Şah İsmail de onları zaferden zafere taşımıştır. Böylesine görülmedik başarıların, Türkmenler arasında yaygın olarak görülen mesihanilik inanışları açısından da İsmail'in karizmatik kişiliğine daha çok itibar kazandırdığını söylemek doğru olacaktır (Roemer, 2006, s. 7).

Şah İsmail, oluşturduğu hareketle birlikte göçebe Türkmen ruhuna yepyeni bir dinamizm ve coşkulu bir ruh kazandırmıştır. İşte bütün mücadelesi boyunca kendisine canları pahasına hizmet eden bu Kızılbaş Türkmenlerle; göçebe ideolojisi ve heterodoks inançlar üzerine temellendirdiği büyük bir Türk devleti kurmuştur. Aynı zamanda Türkçeyi İran coğrafyasında resmi dil ilan ederek ve kendisine bütün hayatı boyunca yoldaşlık eden Kızılbaş Türkmen boylarının önderlerine çeşitli idari ve askeri görev ve mevkiiler vererek onları da yanında tutmayı başarmıştı (Roemer, 2006, s. 7).

3. Şah İsmail'in Şiirlerinde Propaganda Unsurları

Safevi hareketinin propaganda sürecinde Şah İsmail'in Kızılbaşların en yüksek dini otoritesi müşid-i kâmil sıfatı ile yazdığı Ahmet Yesevi'nin hikmetlerini andıran, kolayca anlaşıldığı için dilden dile dolaşarak uzak coğrafyalara kadar ulaşan şiirleri, içeriği eski Türk kültürü ve yaşanan gerçeklikle bir Ali kültü ve 12 İmam anlayışının, Kızılbaş Türkmenler arasında hızla yayılmasını sağlıyordu (Gündüz, 2010, s. 72.), (Ahmadov, 2005, s. 97). Şah İsmail'in Şah Hatayi mahlasıyla müritlerine hitaben yazdığı nefes ve deyiş olarak adlandırılan bu şiirleri, onun halifeleri vasıtasıyla Anadolu'ya kadar ulaşarak gizliden gizliye bir Kızılbaşlık propagandası yapıyordu (Yörük, 2002, s. 465).

Bu şiirler onun kimliğini, anlayışı ile düşüncesini kavramak açısından oldukça önemli olmasının yanında dini algılayış biçimi ve ideolojik arka planı bakımından ilgili önemli bilgileri de içermektedir. Şah İsmail'in en ateşli savunucusu olduğu Kızılbaş ideolojisinin amaç ve mahiyetinin şairane bir üslup ve onların anladığı saf Türkçeyle anlatıldığı bu şiirler, Osmanlı medrese İslam'ının dışında kalan ve dolayısıyla okuma yazma bilmeyen Kızılbaş Türkmenlerin duyuş ve düşünüş dünyasına hitap eden kutsal öğretiler gibiydi. Ayrıca Şah İsmail'in nefes ve deyiş diye adlandırılan bu şiirlerini siyasi propaganda malzemesi olarak çok usta bir biçimde kullandığı görülmektedir. Şah İsmail, heterodoks yaklaşımları da bünyesinde barındıran bu şiirleri, müritlerine, askerlerine ve halifeleri aracılığıyla da uzak coğrafyalara kadar ulaştırarak etki alanını genişletmeye çalışmıştır. Nitekim bu vesileyle büyük bir taraftar kitlesine ulaşması onun bu bağlamda önemli bir başarı elde ettiğini ortaya koymaktadır.

Gerçekten de Şah İsmail'e ait Hatayi Divanı incelendiğinde buradaki şiirlerin önemli propaganda unsurları barındırdığı görülmektedir. Örneğin Şah İsmail; "Yüreği dağ olmayınca bağı kanlı lal deg, Heç kimin haddi yoktur kim Kızılbaş olmaya." (Şah İsmail, 2017, s. 520) dizesi ile Osmanlı devşirme yöneticileri tarafından küçümsenen Türkmen kitlelerine arı bir Türkçeyle hitap ederek Türkmenlerin gururunu okşuyordu. Ayrıca Kızılbaş kimliğinin bir ayrıcalık ve bağlılık ifadesi olarak geçtiği bu şiir, Şah İsmail'in hem bir lider hem de bir şair olarak kitlesi üzerinde etkili bir şekilde dini ve siyasi motivasyon yaratma yetenek ve gayesini göstermektedir.

Ayrıca Türkmenler için övgü dolu olan "Yettikçe Tükenir Arap'ın kuy ü meskeni Bağdat içinde her nice Türkman kopar." (Şah İsmail, 2017, s. 353) dediği şiirinde Türkmenlerin yiğitliğini vurguladığı ve onları Araplardan üstün tuttuğu görülmektedir. Ayrıca bu dize ile Şah İsmail'in Arapların yaşadığı topraklarda zayıfladığını, güç kaybettiğini ve Türkmenlerin bu topraklar üzerinde nüfuz kazandığını ima ederek Türkmen kitleleri etkileme ve rakiplerine karşı siyasi üstünlüğü vurgulamada şiirlerini bir propaganda unsuru olarak kullandığını göstermektedir.

Yine Türkmenlerin ve Türkçenin uzun asırlardan beri varlık gösterdiği Şirvan ahalisi için Şah İsmail'in; "Şirvan halayığı kamu Tebrîze daşına, Mülk-i Acem sorar ki kıyamet hacan kopar." (Şah İsmail, 2017, s. 353) dizesi bir yandan Türkmenlerin siyasi ve askeri gücünü yücelterek onları harekete

geçirme çabasını gösterirken diğer taraftan diğer gruplar ve özellikle Fars kökenli topluluklar üzerindeki baskınlığını vurgulamakta, diğer taraftan da Türkmenlerin gücünü simgesel bir şekilde öne çıkarmaktadır.

Yine Şah İsmail'in yazdığı aşağıdaki şu satırlar onun şairliğini nasıl usta bir şekilde siyasi amaçları doğrultusunda kullandığını göstermektedir: "İki cihanda sultandır Kalender, Kadim küfrü imandır Kalender, Vilayet-i Kâbesini açtı Hatay-i, Gulmani Şah-i Merdandır Kalender." (Birdoğan, 1991, s. 288).

Bu dizelerden anlaşıldığı üzere Şah İsmail Safevi, Şeyh Cüneyd döneminden itibaren Osmanlı ülkesinde yapılan ve Sünnilik dışı heterodoks kitleleri hedefleyen Safevi propagandasının ana hedeflerinden birini oluşturan Kalenderilerin kazanılarak harekete dâhil edilmesini hedeflediği görülmektedir. Keza bu dizedeki kadim küfrü iman deyimi, mevcut Sünni otoritelerin dinî anlayışına karşı bir duruş olarak da okunabilir. Ayrıca bu dizedeki Vilayet-i Kâbesi ifadesinin Safevî Devleti'nin liderliğinde, Şii ideolojisinin merkezileştirdiği yeni bir siyasi ve dini düzenin kurulmasını temsil ettiği söylenebilir.

Şah İsmail, Safevi Devletini dayandırdığı dini öğretilere dair "Eger sorarsa münkir söyle ey cân, Kemâl-i fazl ile hak Ca'feriyüz." şeklindeki dizeleri, onun Şiiliğin bir kolu olan Caferilik mezhebini mutlak hakikat olarak tanıdığı, Sünnileri ise inkârcı olarak niteleyerek dışladığını göstermektedir. Bu dizeler Şah İsmail'in Şiilik ve Sünniliğin katı şekilde ayırımına dayanan dini düşüncelere sahip olduğunu ortaya koyması bağlamında önem taşımaktadır.

Şah İsmail'in şiirlerinde Kerbela matem kültürüne dair önemli ifadeler yer verilmektedir. "Kerbelâda geçmiş idi çoğ belâ şâh oğluna, Sen dağı oynat başuñ ol belânuñ ışkına." (Şah İsmail, 2017, s. 516) dizesinde Hz. Hüseyin'in karşılaştığı büyük sıkıntılar ve zulümlere atıfta bulunulmuştur. Bilindiği gibi Kerbela'da Hz. Hüseyin ve ailesinin, Yezid'in ordusu tarafından katledilmesi hem Şii hem de Sünni İslam dünyasında önemli bir olaydır. Ancak Şii gelenekte bu olayın anılması, toplumsal dayanışma ve zulme karşı direniş mesajı içermektedir. Ayrıca bu dizelerde, Hz. Hüseyin ve ailesinin uğradığı zulüm ve çektiği sıkıntılar, Ehlibeyt'e olan sadakatın bir bedeli olarak sunulmuş ve Ehlibeyt sevgisinin bir inanç meselesi olduğu kadar fedakârlık ve mücadele gerektiren bir yol olduğu hatırlatılmaktadır.

Şah İsmail'in bazı şiirleri onun ideolojik arka planının derinliklerine inmek açısından da önem taşımaktadır. Söz gelimi "Alî sırrın ne bilsün her münâfık, Münâfık kıblesi şeytân degül mi." (Şah İsmail, 2017, s. 553) şeklindeki dizelerinde Yezid'in temsil ettiği tarihsel deneyim münâfıklık ve şeytan ile benzeştirilirken burada Ali'nin sırrı ifadesinin mistik bir derinliğe işaret ettiği söylenebilir. Bu mistik derinliği "Hüseyn-i Kerbelâdur şâh-ı ma'nî, Ana münkir olanlar kâfer oldı." (Şah İsmail, 2017, s. 245) dizesinde görmekteyiz. Burada bir yandan Hüseyin'in yolunu inkâr edenlerin kâfir olduğu ifade edilirken diğer yandan Hüseyin'in mana sultanı olarak görüldüğü ve hakikati temsil ettiğine dair mistik bir kabul kendini göstermektedir.

Keza "Hüseyniyem Yezîde lanetüm var, Ezelden men duçar-ı Hayberiyem." (Şah İsmail, 2017, s. 240) dizesinde Şah İsmail'in Şii inancına bağlılığı ve Sünni muhalefetine yönelik sert tutumu dikkate değerdir. Şah İsmail'in İslam tarihindeki önemli bir figür olan Hz. Hüseyin'in taraftarı olduğunu açıkça belirterek Hz. Hüseyin'in ölümüne neden olan Kerbela Olayının sorumlusu olarak lanetlenmektedir. Ayrıca bu dizedeki duçar-ı Hayberi göndermesi, Şah İsmail'in kendini Hz. Ali ile ilişkilendirdiğini ve onun ruhani mirasını sürdürdüğü yönünde yorumlanabilir. Netice itibarıyla bu beytin Şah İsmail'in hem dini kimliğini hem de siyasi liderliğini yüceltmek için kullandığı güçlü bir propaganda aracı olduğu söylenebilir.

"Biz ezelden tâ ebed meydana gelmişlerdenüz, Şah-ı Merdân aşkına merdâne gelmişlerdenüz." (Şah İsmail, 2017, s. 380) dizesinde Şah İsmail, bir yandan Hz. Ali'ye olan bağlılığın önemini vurgularken diğer taraftan bu bağlılığın yalnızca manevi bir duygu değil; aynı zamanda cesur bir duruşla eyleme dönüşen bir bağlılık olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla bu dizelerle Şah İsmail'in kitlelerinde dini, mistik bir coşkunun yanında epik bir kahramanlık ruhunu da uyandırmayı amaçladığı söylenebilir.

"Yezîdün leşkери yüz min olursa, Velâyet leşkerinden bir yeterdür." (Şah İsmail, 2017, s. 292) dizesindeki ifadeler, Şah İsmail, müritlerini cesaretlendirmek ve Sünnilerle savaşıma teşvik etmek için

Şii askerlerinin gücünü vurguladığı doğrudan çatışmaya çağırdığı şiirleri arasındadır. Bunun yanında bu şiirinde Şah İsmail, velayete bağlı olanların ilahi bir güçle donatıldığını ve onların manevi gücünün, düşman ordularının fiziksel gücünden üstün olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde şah İsmail, “Yezîd ü kâfir Mervâna her dem, Gazîlerin gazâ ister Hatâyî.” (Şah İsmail, 2017, s. 555) dizesinde Sünnilerle yapılan savaşları müritlerine kutsal bir görev olarak sunarak Şii müritlerini düşmanlarına karşı doğrudan mücadeleye teşvik etmektedir. Keza burada Şah İsmail’in Emevîlerin Mervani koluna yaptığı bir gönderme üzerinden Sünni yönetimleri, Emevîlerin devamı olarak gördüğüne ve buna karşı mücadelenin tarihsel sürekliliğine vurgu yaptığı söylenebilir.

Buradan yola çıkarak Şah İsmail’in şiirlerinde Yezid’in sadece tarihi bir figür olarak değil, aynı zamanda tüm Sünnileri simgeleyen bir metafor olarak kullanıldığı da öne sürülebilir. Nitekim Şah İsmail’in "Atamun kanımı aldum Yezîdden, Yakîn bilgil ki nakd-i Hayderîyem." (Şah İsmail, 2017, s. 441) ifadelerinde bu açıkça görülmektedir. Burada Şah İsmail’in bir yandan dedesi olan Şeyh Cüneyd’in ve babası Şeyh Haydar’ı öldüren Şirvanşah ve Akkoyunlu gibi Sünni devlet hükümdarlarını Yezid ile özdeşleştirdiği söylenebilir. Dolayısıyla burada Yezid, tarihsel bir kişilik olmanın ötesinde, Sünni otoritelerin ve Şah İsmail’in düşmanlarının genel bir sembolüdür. Bu beytin ikinci kısmı ise Şah İsmail’in Hz. Ali’ye bağlılığı ve onun ideolojisinin bir temsilcisi olarak kendisini Ehli Beytin kutsal davasının müdavimi ve takipçisi olarak gördüğüne işaret etmektedir.

“Uçmağda tütî kuşiyam Ağır leşkerlü başiyam Men şüfîler yoldaşiyam Gâzîler diyin şâh menem.” (Şah İsmail, 2017, s. 137) dizelerinde tasavvuf geleneğiyle güçlü bir bağ kurduğunu gördüğümüz Şah İsmail’in, Anadolu ve İran coğrafyasında geniş bir halk tabanına sahip Sufizm üzerinden halkın dini duygularına hitap ettiği görülmektedir. Nitekim bu şiirler, nefesler ve deyişler aracılığıyla yapılan propagandalar, amacına ulaşarak Anadolu’da medrese İslam’ı dışında kalan büyük göçebe Türkmen kitlelerinin kendisine katılmasını sağlamaktaydı. Söz gelimi Osmanlı resmî ideolojisi Sünniliğine muhalif oldukları için sıkı bir takibattan geçirilen ve kendilerine yeni bir dayanak noktası arayan Kalenderi zümrelerinin Safevi hareketine besledikleri sempati buna örnek gösterilebilir (Ocak, 1999b, s. 122–123). Daha önce bahsedildiği gibi Şah İsmail’in özel yetiştirilmiş halifelerinin teşkilatlandığı Safevi propagandası yerleşik hayat ve medrese İslam’ının dışında kalan göçebe ve köylüleri hedef almıştır. Bu propagandayı yönlendiren kişilerden biri olan Şah Kulu Baba Tekeli lakabıyla bilinen ünlü bir Türkmen babası, 1511 yılında geniş çaplı bir Türkmen isyanı çıkardı. Anadolu’da ortaya çıkan ve Şah Kulu ayaklanması olarak bilinen bu isyanın Kızılbaş Türkmenleri ve Torlakları geniş çapta etkilemesi de bu nefes ve deyişler aracılığıyla yapılan Saferi propagandasının bu kitleler üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir (Ocak, 1999b, s. 128).

Edebi kişiliği üzerinden devam edildiğinde Şah İsmail’in dikkati çeken bir diğer özelliği de yukarıda verilen şiirlerinden de anlaşılacağı üzere Türk diline verdiği önemdir. Şah İsmail, Türk bir hanedanla olan akrabalığı, yetiştiği muhiti ve hükümdarlığı altında bulunan büyük kitlenin Türk olması sebebiyle, Türkçeyi resmi dil olarak kabul etmekten başka, eserlerinin hemen hepsini Türkçeyle yazmıştır. Azerbaycan edebiyatının Nesimi ve Fuzuli arasındaki en önemli mümessili olan Şah İsmail, aruz veznine olduğu kadar hece veznine de hâkimdi (Yazıcı 1970, s. 278). Şah İsmail’in dönemi, Türk dilinin İran ve Yakın Doğu ülkelerinde gelişimi ve bir devlet dili olarak kullanılması bakımından büyük önem arz etmektedir. 16. yüzyılda Türkçe bölgenin egemen diline çevrilmiştir. Bunda bizzat Şah İsmail’in büyük rolü olmuştu. Eserlerini Türkçe yazan, divan dâhil resmi ve gayri resmi konuşmalarını Türkçe yapan Şah İsmail, Türk diline büyük önem vermiştir (Cavanşir, 2006, s. 115). Özellikle ferman ve resmi yazışmaların giriş ve bitişinin de kullanılan geleneksel ifadeler ve müracaat biçimleri atılmış onun yerine Türkçe ifade ve ibareler kullanılmıştır. (Attar, 2003, s. 7). Ayrıca Şah İsmail’in kendine ait Divanında “Tanrı”, “Uçmağ” ve “Od” (Cavanşir, 2006, s. 475-482, 540.) gibi eski Türkçeye ait sözcüklere atıflarda bulunması onun kökleriyle olan bağlarının ne denli sağlam olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada Şah İsmail’in şiirleri ideolojik arka planına dair unsurlar ve şiirlerin propaganda aracı olarak kullanılması özelinde incelenmiştir. Çalışma bulgularına dayalı olarak ulaşılan sonuçlar iki cihette toplanabilir. Bunlardan ilki Şah İsmail şiirlerini temsil ettiği dini öğretilere taraftar toplama ve siyasi bir kimlik oluşturma bağlamında önemli bir propaganda aracı olarak kullanmış olmasıdır. İkinci

olarak onun şiirlerinde yer alan dini semboller, mistik imgeler ve siyasi vurgular, onun liderlik misyonunu ve Şii kimliğini meşrulaştırma çabasını ortaya koyması bağlamında ideolojik arka planını anlamada önem taşımaktadır. Ayrıca Şah İsmail'in şiirlerinin bir diğer özelliği Türkmen kitleleri etkileyip harekete geçirmede de etkili bir propaganda aracı olarak ustalıklı kullanmış olmasıdır. Şah İsmail'in, saf Türkçeyle kaleme aldığı şiirleri ile Türkmenleri motive ederek siyasi ve askeri desteğini sağlamayı amaçladığı görülmektedir. Onun şiirlerinde Araplara ve Farslara karşı Kızılbaş Türkmenlerin üstünlüğü ve gücünün vurgulandığı ifadelerle yer verilmesini bu bakımdan düşünmek anlamlı olacaktır. Bunun yanında Şah İsmail, şiirlerini sadece Türkmen unsurlarına yönelik değil; örneğin Kalenderiler gibi Sünnilik dışındaki heterodoks grupları harekete geçirmede bir araç olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla Şah İsmail şiirlerini temsil ettiği siyasi misyon ve hedeflerine ulaşmak amacıyla bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. Çalışmanın Şah İsmail'in şiirlerini siyasi bir propaganda unsuru olarak kullandığına dair bulguları, Aslan'ın (2018, s. 134), Şah İsmail'in bazı şiirlerinde müritlerine kendi dini ideolojisini aşılmasını amaçladığı propagandist nitelikte olduğuna dair bulguları tarafından da desteklenmektedir.

Onun en büyük etki ve nüfusunun Anadolu Türkmenleri üzerinde olduğu bilinmektedir. Bu noktada Şah İsmail'in Anadolu'daki heterodoks Türkmen unsurlarla kurduğu güçlü bağlarda, öz Türkçe ile kaleme aldığı şiirlerinin etkili olduğunu belirtmek gerekir. Şiirlerinde kullandığı sade ve anlaşılır dil, kitlelere doğrudan hitap ederek onlarda mistik ve coşkulu duyguların harekete geçmesini sağlamıştır. Onun Şah Hatayı mahlasıyla kaleme aldığı nefes ve deyişler, bir yandan dini bir öğreti rolü üstlenirken diğer yandan Safevi hareketine bağlı unsurları rakibi devletlere karşı birleştiren siyasi bir araç vazifesi görmüştür. Bu bakımdan Şah İsmail'in bir propaganda unsuru olarak kullandığı şiirlerinin duru bir Türkçe ve sade bir üslupla yazmasında Safevi hareketinin hedef aldığı kitlenin büyük ölçüde Türkmenlerden oluşmasının etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Roemer'in (2006, s. 4) aktardığına göre Kızılbaş hareketi bünyesinde yer alan Şah İsmail'in ünlü danışmanı Fars asıllı Necm-i Sanı, Cigani kabilesine mensup Kürtler ve Fars kabilelerinden Talışlar (Ahmadov, 2005, s. 101) gibi az sayıda yabancı unsur istisna tutulacak olursa bu devleti kuran kitle, Rumlu, Ustaclu, Tekeli, Şamlu, Dulkadir Varsak, Çepni, Arapkırlı, Turgutlu, Bozcalu, Acurlu, Hınıslu, Çemişgezeklü gibi Türkmen oymaklarına dayanmaktaydı (Sümer, 1999, s. 43-53).

Ayrıca Allouche'nin (2001, s. 81) de vurguladığı gibi Şah İsmail'i iktidara taşıyan ilk askeri harekâtı öncesinde bütün Kızılbaş reisleriyle birlikte Erzincan'da toplanarak burada kurulan savaş konseyinde askeri harekâtın yönünün bu reislerle yapılan istişare neticesinde tayin edilmesi ve Şah İsmail'in burada kendisine iltihak eden Şamlu, Ustacalu, Rumlu, Tekeli, Dulkadir, Afşar, Kaçar, Varsak gibi Anadolu Kızılbaş Türk aşiretlerinden, hatta Karadağ Sufilerinden oluşmuş 7000 gazi ile birlikte harekete geçmesi bu devletin başından itibaren göçebe Türkmen unsuru üzerine teşekkül ettiğini göstermektedir.

Buna karşılık Şah İsmail'in şiirlerini Türkçe yazmasını sadece hedef kitlesine yönelik araçsal bir gerekçeyle açıklamak, eksik bir yaklaşım olacaktır. Zira Safevi Devleti'nin idari yapılanmasında önemli işbaşlarına Türkmenlerin getirildiği, Selçuklu Konya'sı ve Osmanlı İstanbul'una kıyasla başkent Tebriz'de Türkmenlerin daha fazla ön planda olduğu, Türkçenin saray dili olarak kullanıldığı ve bu sarayda, varsağlar ve Köroğlu kolları okunduğu bilinmektedir (Birdoğan, 1991, s. 22-23). Ayrıca ozanların, kopuzları eşliğinde Şah İsmail'in yiğitliğini öven destansı türküler söylemesi, onun kendisinin de mensubu ve bağlı olduğu geleneği yaşattığını göstermektedir (Attar, 2003, s. 8). Buradan yola çıkılarak Şah İsmail'in şiirlerini Türkçe yazmasının sadece hedef kitlesini, Türkmen unsurlarının oluşturmasından kaynaklanmadığı; bu durum üzerinde Şah İsmail'in geleneksel Türkmen kültürüne ve köklerine derin bağlılığının da etkili olduğu söylemek mümkündür.

Bununla birlikte, Köprülü'nün (1976, s. 282) de belirttiği gibi Şah İsmail, şiirlerini arı ve duru bir Türkçe ile yazan Yunus Emre'nin Türkmenler üzerindeki manevi etkisinin farkında olan bir kişidir. Köprülü'nün bu tespiti göz önünde bulundurularak, Şah İsmail'in dini ve tasavvufi görüşlerini içeren şiirlerini Türkçe yazmasının, kendi köklerine bağlılığının yanında hedef kitlesinin sosyal ve kültürel yapısı ile alakalı olduğu söylenebilir. Bu iki tarihsel koşulun belirleyiciliğinde doğumundan itibaren kuvvetli bir Şii Türkmen terbiyesi olarak yetiştirilmiş Şah İsmail hükümdarlığı boyunca da kendi sahasında Türkmenleri adeta yeniden ihya etmiştir (Çetinkaya, 2005, s. 458-462). Şah İsmail'in 1501 yılında iktidarı ele geçirmesinden itibaren İran'da, eski Türklerin milli takvimi olan on iki hayvanlı Türk takviminin kullanılması, askeri teşkilatta ordunun onluk sisteme göre teşkilatlandırılması ve on başı,

yüzbaşı ve binbaşı gibi Çağatay sahasına ait unsurlara rastlanması (Sümer, 1999, s. 23.) ve devletin sadece askeri bakımdan değil; siyasi ve idari olarak da yarı yerleşik Türk kimliğine dayanması, onun Türkmen geleneğini ne ölçüde önemseydiği ortaya koymaktadır. Bütün bunları birlikte değerlendiren Cavanşir (2006, s. 134) ise Şah İsmail için erken dönem Göktürk hakanları bir tarafa bırakılacak olursa kavmiyet bilinci bu derece yüksek onun ayarında ikinci bir Türk hükümdarına rastlamanın çağı açısından muhal olduğunu söylemektedir.

Kaynaklar

- Ahmadov, S. (2005). *Azerbaycan'da Şiiliğin yayılma süreci* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Akyol, T. (1999). *İran ve Osmanlıda mezhep ve devlet*. AD Kitapçılık A.Ş.
- Allouche, A. (2000). *Osmanlı Safevi ilişkileri kökenleri ve gelişimi* (A. Emindağ, Çev.). Anka Yayınları.
- Aslan, M. (2018). Hatâyî'nin şiirlerinde propagandist nitelik. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 6, 115-135.
- Attar, A. (2003). *Şah İsmail'in kültür mirası* [Bildiri Sunumu]. Uluslararası Şah Hatayi Sempozyumu Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı (9-11 Ekim), Ankara.
- Baylan, Z. H. (2022). XVI. yüzyıl Safevî kaynaklarındaki Türk kimliğine dair bir inceleme. *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalçık tarih ve tarihçilik sempozyumu bildiriler kitabı cilt II* (ss. 111-129). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Birdoğan, N. (1991). *Alevilerin büyük hükümdarı Şah İsmail Hatayi*. Can Yayınları.
- Cavanşir, B. (2006). *Şah İsmail Hatai külliyyatı*. Kaknüs Yayınları.
- Çetinkaya, N. (2005). *Kızılbaş Türkler*. Kum Saati Yayınları.
- Dalkesen N. (1999). *15. ve 16. yüzyıllarda Safevi propagandası ve etkileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Deniz, Ş. (2023). Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in ölümü. *Türkiyat Mecmuası*, 33(2), 753-779.
- Ekinci, M. (2002). *Anadolu Aleviliğinin tarihsel arka planı*. Beyan Yayınları.
- Emecen, F. (2010). *Yavuz Sultan Selim*. Yitik Hazine Yayınları.
- Eravcı, M. (2002). Safevi Hanedanı. H. C. Güzel vd. (Edt.), *Türkler cilt 6* (ss. 882-892). Yeni Türkiye Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1967). Kızılbaş. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt VI. MEB Yayınları.
- Gündüz, T. (2010). *Son Kızılbaş*. Yeditepe Yayınları.
- Şah İsmail, (2017). *Hatayi Divanı* (M. Macit, Haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Hınz, W. (1992). *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. yüzyılda İran'ın bir mili devlet haline yükselişi* (T. Bıyıklıoğlu, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Keleş, R. (2017) Yedi ulu ozan'ın 'yedi' sembolizmi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 83, 49-79.
- Köprülü, F. (1977). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kütükoğlu, B. (1993). *Osmanlı-İran siyasi münasebetleri*. İstanbul Fetih Derneği Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1999a). *Osmanlı İmparatorluğu'nda marjinal sufilik: kalenderiler (XIV ve XVII. yüzyıllar)*. Tarih Kurumu Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1999b). *Türk sufiliğine bakışlar*. İletişim Yayınları.
- Öngören, R. (2008). Safeviyye. *TDV İslam Ansiklopedisi Cilt 3* (ss. 460-461). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Roemer, H. R. (2006). Kızılbaş Türkmenler: Safevi teokrasisinin kurucuları ve kurbanları (H. Yıldız Çev.). *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 38, 81-92.
- Safavi, S. S. (2018). *The practice of sufism and the safavid order*. London Academy of Iranian Studies.
- Savaş, S. (2002). *16. yüzyılda Anadolu'da Alevilik*. Vadi Yayınları.
- Sümer, F. (1999). *Safevi devletinin kuruluşunda Anadolu Türkmenlerinin rolü*. Türk Tarih Kurumu.
- Yazıcı, T. (1970). Şah İsmail. *İslam Ansiklopedisi Cilt 11* (ss. 275-279). MEB Yayınları.
- Yörükkan, Y. Z. (2002). *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar* (T. Yörükkan Haz.). T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.